

УДК 323.3

В.А. Іванишин, д-р. геол. наук, професор

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

А.С. Балицька, студент

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН, ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА КАДАСТРУ В РУМУНІЇ

Volodymyr Ivanyshyn, Doctor of geological sciences, Professor

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

Ann Balytska, student

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

HISTORICAL DESCRIPTION OF DEVELOPMENT OF LAND RELATIONS, LAND AND CADASTRE IN ROMANIA

Зараз в Україні триває земельна реформа. Тому актуальними є шляхи вирішення і аналіз вирішення земельних питань у країнах різних континентів. Україна, після монгольської навали частково була окупована в різні часи Литвою, Польщею, Австро-Угорщиною, Росією. Кожний окупант по своєму вирішував земельну проблему. Після завоювання незалежності перед Україною постало питання вирішення цієї проблеми з урахуванням світового досвіду, практики та українських національних особливостей. Становлення Румунії як держави мало надзвичайно складну історію, яка відбилася на вирішенні земельних питань. У 1859 р. сталося фактичне об'єднання Валахії та Молдови. У січні 1862 р. Національні збори обох князівств проголосили створення єдиної держави – Румунського князівства. Після цього, у 1864 р., було ухвалено закон про аграрну реформу, який ліквідував кріпацтво і наділив селян землею. Історія румунської держави подібна до історії української держави. В Румунії впродовж століть робилися спроби реформувати аграрний комплекс, але вони були безуспішними. Тому доцільно детально вивчити: проаналізувати ці аграрні реформаційні процеси і не повторити їх при проведенні земельної реформи в Україні, тобто вчитися потрібно на чужих помилках.

Ключові слова: Румунія, Молдова, Валахія, Трансільванія, земельні відносини, землеустрій, кадастр, аграрна реформа.

Табл.: 4. Бібл.: 11.

Relevance of the research topic. Land reform is currently underway in Ukraine. Therefore, it is important to address and analyze the solution of land issues in countries of different continents.

Formulation of the problem. After the Mongol invasion, Ukraine was partly occupied by Lithuania, Poland, Austria-Hungary, and Russia at different times. Each occupier solved the land problem in his own way. After gaining independence, Ukraine was confronted with the problem of solving this problem, taking into account world experience, practice and Ukrainian national peculiarities.

Analysis of recent research and publications. There are a lot of publications which touches of solving on land issues. Their study and analysis show that these issues are complicated. Almost every independent state approaches to solving them in its own way.

Highlighting unexplored parts of a general problem. The most acute, not fully explored part of the land problem is the permission to sell agricultural land for free. This issue is of great importance for Ukraine.

Setting objectives. The main task was to study and analyze the history of the development of land relations, land management, cadastre in our neighbor Romania and make the right conclusions, so as not to repeat the Romanian mistakes in carrying out agrarian reform.

Presenting main material. The establishment of Romania as a state had an extremely complicated history, which affected the resolution of land issues. In 1859 the actual unification of Wallachia and Moldova occurred. In January 1862, the National Assembly of both principalities proclaimed the creation of a single state - the Romanian Principality. After that, in 1864, a law was passed on agrarian reform, which abolished serfdom and gave the peasants land. One of the features of Romania in terms of solving the peasant question and agrarian reform was and is the regional differences, in particular, land ownership, natural conditions and legal regulation. The most radical in

Romania were the land reforms of 1918 - 1921. The lands of the large landowners were expropriated (and offset). As in other central and eastern European countries, communist rule in Romania has led to a new restructuring of agriculture. Unlike the previous land reform, the reform law of March 23, 1945 involved not only estates in Moldova and Wallachia but also medium-sized farms in Transylvania. However, the effectiveness of this reform was similar to the previous one. In March 1949, the Central Committee of the Romanian Communist Party began collectivization of agriculture. The 1974 Act became the legal basis for the systematization of agriculture in the late 1980s. In practice, the Second Agrarian Revolution proclaimed by the party congress in 1979 ended in economic and social disaster. Subsequent attempts by N. Ceausescu to remove agriculture from the crisis were also unsuccessful.

Conclusion according to article. The history of the Romanian state is similar to the history of the Ukrainian state. Romania has been trying to reform the agricultural complex for centuries, but they have been unsuccessful. Therefore, it is advisable to study in detail: to analyze these agrarian reformation processes and not repeat them in the course of land reform in Ukraine, that is, it is necessary to dwell on others' mistakes.

Keywords: Romania, Moldova, Wallachia, Transylvania, land relations, land management, cadaster, agrarian reform.

Tables: 4. Source: 11.

Актуальність теми дослідження. Зараз в Україні триває земельна реформа. Тому актуальними є шляхи вирішення і аналіз вирішення земельних питань у країнах різних континентів.

Постановка проблеми. Україна, після монгольської навали частково була окупована в різні часи Литвою, Польщею, Австро-Угорщиною, Росією. Кожний окупант по своєму вирішував земельну проблему. Після завоювання незалежності перед Україною постало питання вирішення цієї проблеми з урахуванням світового досвіду, практики та українських національних особливостей

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікацій, які стосуються вирішення земельних питань, є дуже багато. Їх вивчення і аналіз свідчать про те, що ці питання дуже складні. Майже кожна незалежна держава підходить до їх вирішення по своєму.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Найгостішою, остаточно не дослідженою частиною земельної проблеми є дозвіл на вільний продаж землі сільськогосподарського призначення. Для України це питання має надзвичайну вагу.

Постановка завдання. Головним завданням було вивчити і проаналізувати історію розвитку земельних відносин, землеустрою, кадастру в нашого сусіда Румунії та зробити правильні висновки, щоби не повторити румунських помилок при проведенні аграрної реформи.

Виклад основного матеріалу. Румунія сучасна* - держава на півдні Європи, в басейні нижнього Дунаю. На сході та півдні омивається водами Чорного моря. Має площу 237,5 тисяч км², на якій проживає понад 23 млн. чоловік. В центральній і північній частині простягаються Східні і Південні Карпати, Трансільванське плато, на заході-Західнорумунські гори, на півдні- Нижньодунайська рівнина, на південному сході – плато Добруджа. Головна ріка Дунай. Близько чверті території займають ліси, переважно в горах. Більша частина рівнин, які відносяться до степової і лісостепової зони, розорана.

В 1 ст. до нової ери-3 ст. нової ери територія сучасної Румунії була заселена гето-дакійськими племенами, які боролися з Римом. На початку 2 ст. нової ери область розселення даків попала під панування Рима і перетворилася в римську провінцію Дакію. Після того, як римляни пішли з цієї території (271р.), на ній селилися племена готів, гепідів, аварців, а в 6-7 ст. слов'яни.

Молдова* – історична область на сході Румунії, між Східними Карпатами на Заході і р. Прут на Сході. З 14 ст. феодальне князівство (васал Угорського королівства). У 1359 р. стала частиною Молдавського князівства, яке увійшло до складу Османської імперії. За Адріанопольським мирним договором 1829 року фактично автономна (під протекторатом

Росії до 1856 року). У 1859-1861 роках об'єдналася з Валахією в одну державу (з січня 1862 року – Румунське князівство).

Валахія* – історична область на півдні Румунії, між Карпатами і Дунаєм, поділяється р. Олт на дві частини – Мунтенію і Олтенію. З 14 ст. Валахія – феодальне князівство, з 16 ст. – під турецьким пануванням. За Адріанопольським мирним договором 1829 р. фактично автономна (під протекторатом Росії до 1856 року). В 1859-61рр. об'єдналася з Молдовою в єдину державу (з січня 1862 року – Румунське князівство).

Трансільванія* – історична область на півночі Румунії. В 1 ст. нової ери територія Трансільванії була основним ядром гето-дакійської рабовласницької держави. На початку 2 ст. – 271 р. підкорялася римлянам, з 11-12 ст. – угорським королівцям. З 1541 р. Трансільванське князівство (під сюзеренитетом турецького султана). На Карловицькому конгресі в 1698 – 99 рр. визнання влади над Трансільванією, яка знаходилась в складі Угорського королівства, добилися Габсбурги. За Тріановським мирним договором 1920 р. закріплена за Румунією. Віденським арбітражем 1940 р. Північна Трансільванія приєднана до хортистської Угорщини. В жовтні 1944р. Радянська армія і румунські війська завершили звільнення Трансільванії від фашистських військ. Паризькі мирні договори 1947 р. відновили румунсько-угорську границю, яка була до 1 січня 1938 р.

Маркетинг* (англ. Marketing, від market-ринок) одна із систем управління і організації діяльності великих корпорацій з розробки нової продукції, виробництва і збуту товарів або надання послуг для отримання монопольного прибутку на підставі комплексного обліку процесів, які відбуваються на ринку. Основна функція маркетингу: вивчення попиту, питань ціноутворення, реклами, стимулювання збуту, планування товарного асортименту тощо.

Інклюзив* – (франц. Inclusive – містить в собі), займенникові або дієслівні форми, які вказують на те, що адресат є учасником дії.

Земельні відносини - це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Землеустрій або землевпорядкування — це сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Кадастр (фр. cadastre) — список, реєстр будь-чого або будь-кого, наприклад, землекористувачів, які підлягають оподаткуванню.

При проведенні земельного кадастру в Румунії зі складу земельного фонду виділяють землі сільськогосподарського призначення, лісового призначення, забудовані або ті, що підлягають забудові, постійно зайняті водами і землі спеціального призначення (для потреб промисловості, транспорту тощо).

Земельний кадастр у Румунії має юридичну, технічну й економічну складову. Він базується на всебічному вивченні землі через проведення обстежень, виявлення змін, реєстрації землевласників, оформлення і видачі господарствам земельно-кадастрових документів. Земельно-оціночні роботи спрямовані на вивчення різних властивостей природного середовища та їх впливу на продуктивність сільськогосподарських земель. Проводяться також дослідження для встановлення кількісних зв'язків між екологією та економікою сільського господарства.

На карті ґрунтово-кліматичного районування сільськогосподарських земель у масштабі 1:500000 виділено понад 120 однорідних економічних районів площею від 100 до 20 тис. га. Основою ґрунтово-кліматичного районування є характерні властивості ґрунтів і особливості природних умов (рельєф, клімат, гідрологія, рослинність тощо).

У межах економічних районів проведено бонітування ґрунтів у балах за природними властивостями і врожайністю таких сільськогосподарських культур як пшениця, соняшник, кукурудза, цукровий буряк і картопля. Результати бонітування широко використовують для програмування меліоративних робіт, зонування і спеціалізації сільського господарства, розміщення сільськогосподарських культур, аналізу технологічних прийомів їх вирощування.

В усіх країнах-членах ЄС після реформи ринку змі відбулося зростання цін на сільськогосподарську (с/г) землю. В Румунії, одному із найбільш лібералізованих та відкритих ринків, сталося найбільше зростання цих цін у перехідний період. У **2002 – 2012 роках** (середньорічний темп зростання інвестицій упродовж певного часу) ціни на с/г землю в Румунії становили **37,5%**, а перед вступом країни до ЄС у **2005 році**, ціна на землю зросла майже у три рази.

У Румунії площа сільськогосподарських угідь складає 14,7 млн. га, з яких 64% - орні землі. Майже половина населення країни (46%) мешкає у селах. Структура сільського господарства поляризована. Великі та середні фермерські господарства становлять близько 7% домогосподарств, яким належить ~70% сільськогосподарських угідь; 93% с/г землі припадає на домогосподарства, які мають ділянки площею менше 5 га. Денаціоналізація с/г земель і відкриття ринку землі практично завершені.

Нарис історії розвитку становлення Румунії як держави. У 10 столітті (ст.) утворилася східнороманська етнічна спільнота волохів — предків румунів і молдован. У 9-10 ст. на більшу частину сучасної території Румунії поширювалася влада Першого, а в 12-13 ст. частково і Другого Болгарського царства. У 11-12 ст. Трансільванія перейшла під владу Угорського королівства. У 11-12 ст. Румунія зазнала набігів кочових племен — печенігів, половців, а в 13 ст. — монголо-татарської навали. Молдова і частково Валахія опинилися під золотоординським пануванням. У 12-13 ст. волохи розселилися у Східному Прикарпатті, поступово асимілюючи корінне давньослов'янське населення та руських поселенців з Галицької землі. Пізніше волохи розселились і в південних районах Галичини: у 15 ст. колонізували західні схили Карпат. Після припинення монголо-татарської навали виникли два румунські князівства — Валахія (бл. 1324 р.) і Молдова (1359 р.). До складу останнього увійшла і Буковина, заселена переважно українцями. На чолі обох держав стояли господарі (воєводи). Влада господарів значною мірою залежала від великих землевласників — бояр, що займали всі вищі посади у князівствах. За престол в обох державах точилася постійна боротьба. У Молдовському князівстві у ній брали участь і українські претенденти. Зокрема, деякий час (1373-74 рр., 1400-01 рр.) Молдовою правив князь Юрій Коріатович. Валахія змушена була стати васалом Угорщини, а Молдова у 1387—1497 роках визнавала васальну залежність від польського короля. Молдовські загони в складі польсько-литовсько-українського війська брали участь у Грюнвальдській битві 1410 р.

З 14 ст. румунські землі зазнали експансії Османської імперії. З 1411 р. Волоське князівство мало сплачувати Порті данину. У другій половині 15 ст. проти турецької влади виступив молдавський господар Стефан III Великий, але, зазнавши поразки, був змушений платити данину. Протягом 16 ст. Дунайські князівства потрапили у залежність від Туреччини, хоч і зберегли юридичну автономію в системі Османської імперії. Після перемоги при Мохачі (1526 р.) і розпаду Угорського королівства Туреччина в 1541 р. встановила сюзеренітет (характерна для епохи феодалізму система особистих відносин та відносин влади, що виражалась у вигляді договорів між сюзеренами (сеньйорами) та васалами) над Трансільванським князівством[1].

З 15 ст. посилюються економічні зв'язки Молдови з Галичиною. Молдовські купці підтримувала тісні торговельні відносини з галицькими містами, особливо зі Львовом.

Молдовські селяни, втікаючи від тяжкого феодального гніту, часто переселялись у Галичину і Буковину. На початку 1490-х років молдовські селяни взяли участь у народному повстанні під проводом Мухи. У 1514 р. в Трансільванії розгорнулося селянське повстання під проводом Д. Дожі, яке підтримало населення Закарпаття.

З середини 16 ст. у Молдову здійснювали походи запорозькі козаки, які з одного боку, допомагали молдованам в їхній боротьбі проти турецького гніту, а з іншого — не раз втручались у внутрішню боротьбу за владу в князівстві. У 1563 відбувся похід у Молдову українських козаків на чолі з гетьманом Дмитром Вишневецьким.

В останні десятиліття 16 ст. у Молдовському князівстві розгорнулася національно-визвольна боротьба проти турецького панування. У 1574 р. її очолив господар Іван Вода Лютий, який закликав на допомогу запорозьких козаків на чолі з Іваном Свирговським. Молдовсько-козацьке військо здобуло ряд перемог і зайняло міста Бухарест, Тягині (Бендери) і Білгород. Проте внаслідок чвар у молдовському таборі та через зраду коменданта Хотинської фортеці Ієремії Чарнавіча молдовсько-козацькі частини були розбиті в бою поблизу Кагульського озера (9-14 червня 1574 р.).

Військове співробітництво молдован із запорозькими козаками у боротьбі проти турецьких загарбників тривало і в наступні десятиліття. Найбільшого розмаху антиосманський рух набрав у 1577 р. під проводом козацького отамана Івана Підкови. Останньому вдалося на деякий час навіть зайняти молдавський престол, однак його загони зазнали поразки від військ султана Мурада III. У 1578 р. якийсь Олександр на чолі загону козаків з'явився у Молдові, зайняв її столицю Ясси, проте незабаром був розбитий турками. У 1583 р. козаки вчинили напад на турецькі гарнізони у Молдові, поруйнувавши фортецю у Бендерах. У 1594 і 1595 р. походи у Молдовське князівство здійснили козацькі загони під проводом С. Наливайка і Г. Лободи.

У 1600 р. боротьбу проти турецького панування очолив волоський господар Михайл Хоробрий (1593—1601 р.), у війську якого було 7 тис. українських козаків. М. Хороброму вдалося на короткий період об'єднати Валахію, Молдову і Трансільванію в єдине князівство.

Територія Молдови стала ареною Хотинської війни 1620-21 р. між Польщею та Туреччиною, на початку якої польська армія зазнала поразки у Цецорській битві 1620 р. Під час воєнних дій українське козацьке військо, що налічувало понад 40 тис. вояків, під проводом гетьмана П. Сагайдачного разом із польськими загонами розбило турків і татар у Хотинській битві 1621 р.

У середині 17 ст. для забезпечення сприятливих зовнішньополітичних умов у протистоянні впливу Речі Посполитої та Туреччини придунайські країни — Валахія, Трансільванія і особливо Молдова намагалися налагодити тісні дипломатичні та воєнно-політичні відносини з Гетьманщиною. У серпні 1648 князь Трансільванії (Семигороддя) Юрій II Ракоці через Ю. Немиричавстановив союзницькі відносини з гетьманом Б. Хмельницьким і заручився його підтримкою в боротьбі за польський престол після смерті короля Владислава IV Вази.

У вересні 1650 р. молдавський господар Василь Лупул уклав із Б. Хмельницьким союзницьку угоду і видав заміж за сина гетьмана Тимоша Хмельницького свою дочку Розанду. У квітні 1653 р. козацьке військо під командуванням Тимоша Хмельницького допомогло В. Лупулу тимчасово повернути молдавський престол, який за підтримки Речі Посполитої, Валахії та Трансільванії захопив ставленик боярської опозиції С. Георгіцу.

У 1654 р. молдавський господар С. Георгіцу (повернув собі престол наприкінці 1653 р.) намагався встановити добросусідські відносини із Б. Хмельницьким та І. Виговським і отримати від Гетьманщини військову допомогу у боротьбі проти Османської імперії та Кримського ханства. Після кількох років напруження в українсько-трансільванських

відносинах у 1656 р. було підписано військово-політичний договір між Б. Хмельницьким і князем Юрієм II Ракоці. У 1657 р. під час походу трансільванських військ на Польщу їхніми союзниками у цій кампанії був 20-тисячний український корпус на чолі з полковником А. Ждановичем. Спертися на допомогу запорозьких козаків у боротьбі з Османською імперією намагався волоський господар Міхня III (1658-59 р.), молдавський господар Костянтин Щерба та претендент на молдавський трон, колишній господар Штефан Петричейку.

Упродовж століть Молдову (меншою мірою Валахію) пов'язували з Україною не лише військові, дипломатичні, торговельні, але і культурні та церковні відносини[1]. Причиною тому було спільне минуле обох народів: русинів-українців та молдован, спочатку у межах Київської, потім Галицько-Волинської держав, спільні релігійно-культурні традиції.

Офіційною мовою у Молдові була церковнослов'янська (в українській редакції). У 16-17 ст. молдовські господарі стали фундаторами багатьох церков в Україні (зокрема, Успенської та Параскеви-П'ятниці у Львові). Син молдовського господаря Симеона Могили — Петро Могила, став видатним українським церковно-політичним і культурним діячем, Київським митрополитом. П. Могила взяв активну участь у створенні в Молдові та Валахії навчальних закладів на зразок Києво-Могилянської колегії, сприяв заснуванню у цих князівствах друкарень. У 1697 р. у Валахії було видано граматику М. Смотрицького, яка послужила зразком і для першої румунської граматики. Після поразки під Полтавою на території Молдовського князівства деякий час перебували гетьман України І. Мазепа (помер поблизу Бендер) та його наступник П. Орлик.

У 18 ст. розгорнулася боротьба за Трансільванію між Османською імперією та імперією Габсбургів, яка в 1690 р. завоювала трансільванські землі. Габсбурзьке володарювання не поліпшило становище православних волохів у цьому краї. У 1784 р. у Волощині відбулося селянське повстання під проводом Хорії, Клошки і Крішана. На початку 18 ст. посилювався інтерес до Дунайських князівств з боку Московського царства. Молдавський господар Дмитро Кантемир уклав з царем Петром I союзний договір і молдовські війська воювали на боці Московської держави проти турків під час Прутського походу 1711 р. Похід закінчився поразкою московських військ, що ще більше посилювало політичну залежність Дунайських князівств від Османської імперії. Портою стала призначати господарями своїх безпосередніх ставлеників — представників багатих грецьких родин, що жили у Стамбулі (так званих «фанаріотів»).

У другій половині 18 ст. поживалася торгівля князівств з українськими землями. Після зруйнування російським урядом Запорозької Січі у 1775 р. частина козаків переселилась у пониззя Дунаю, де заснувала Задунайську Січ. Упродовж другої половини 18-19 ст. Дунайські князівства стали об'єктом суперництва Росії, Австрії та Туреччини, ареною російсько-турецьких воєн. Зокрема, воєнні дії Росії й Австрії проти Туреччини 1774 р. призвели до захоплення Австрією Буковини (за винятком Хотинського повіту). За Ясським мирним договором 1791 р. лівобережні райони Молдови приєднала до себе Росія, кордон князівства пройшов по Дністру. За Бухарестським мирним договором 1812 р. до Росії відійшли українські землі між Прутом, Дністром і гирлом Дунаю (у тому числі і Хотинський повіт), які до того входили до складу Молдовського князівства.

1821 року у Валахії розгорнувся антиосманський національно-визвольний і антифеодальний рух під керівництвом Тудора Владимиреску, підтриманий грецьким загоном, який очолював видатний діяч національно-визвольного руху Греції Дмитро Іпсіланті. Повстанці здобули ряд перемог над турецькими військами, але сили були нерівні. Провідники повстання розраховували на підтримку «єдиновірної» Росії, проте імператор Олександр I відмовив у допомозі. Це викликало розбрат серед повстанців і чвари

між обома керівниками, через що Владимиреску було вбито. Повстання зазнало поразки, проте воно призвело до ліквідації влади господарів-фанаріотів у Дунайських князівствах.

Після російсько-турецької війни 1828—1829 рр. й укладення Адріанопольського миру 1829 р. права князівств розширилися. Російська імперія встановила свій фактичний протекторат над Молдовою та Валахією, хоча й зберігалася їх васальна залежність від Порту. Револьюційні події 1848 р. в Європі охопили обидва князівства, а також Трансільванію. Набрав розмаху селянський рух. У Молдові революційні виступи були придушені російськими військами, у Валахії — турецькими та російськими, у Трансільванії — австрійськими частинами. Значний вплив на долю Дунайських князівств справила Кримська війна 1853-56 рр. і Паризький конгрес 1856 р. Росія змушена була повернути Молдові три повіти на півдні Бессарабії. Над Молдовою і Валахією було встановлено колективний протекторат семи великих держав, хоча васальна залежність від Порту продовжувала зберігатися. Паризька конвенція 1858 року надала князівствам автономію.

У середині 19 ст. у князівствах розгорнувся рух за об'єднання Валахії та Молдови в одну державу. У 1859 р. обидва князівства фактично об'єдналися під владою князя Олександра Кузи, що поклало початок возз'єднанню румунських земель. У січні 1862 р. Національні збори обох князівств проголосили створення єдиної держави — Румунського князівства. У 1864 р. було ухвалено закон про аграрну реформу, який ліквідував кріпацтво і наділив селян землею. У грудні 1866 р. стався державний переворот, О. Кузу було повалено і владу у свої руки взяла так звана потворна коаліція. Новим князем став один із німецьких принців Карл Гогенцоллерн-Зігмарінген, який одержав ім'я Кароля I. У 1866 р. було ухвалено конституцію Румунії.

Незалежність. У російсько-турецькій війні 1877-78 рр. Румунія фактично брала участь на боці Росії. 9(21) травня 1877 р. парламент проголосив повну незалежність Румунії. Згідно з рішеннями Берлінського конгресу 1878 р. Румунія одержала міжнародне визнання як самостійна держава. Щоправда, Росія знову зайняла південні райони Бессарабії, зате до складу Румунії ввійшла Північна Добруджа з Констанцою, що досі належали Туреччині. У 1881 р. Румунія була проголошена королівством. Упродовж останньої чверті 19 ст. при владі поперемінно перебували, так звані, історичні партії — консервативна і ліберальна.

У I Балканській війні 1912 р. Румунія зберегла нейтралітет, проте вступила у II Балканську війну на боці Сербії та Греції проти Болгарії. За Бухарестським мирним договором 1913 р. Болгарія передала до складу Румунії Південну Добруджу.

У Першу світову війну 1914-18 рр. Румунія вступила у серпні 1916 р. на боці Антанти. Проте уже у листопаді три чверті території країни (у тому числі Бухарест) були окуповані австро-німецькими військами. У грудні 1916-січні 1917 р. лінія фронту встановилася по р. Серет. У січні-березні 1918 р. Румунія зайняла Бессарабію. Прем'єр-міністр УНР В. Голубович звернувся до румунського уряду з нотою протесту щодо віднесення до Румунії земель, які були заселені переважно українцями (Північна Бессарабія і землі між гирлами Дунаю та Дністра).

Після поразки Німеччини й розпаду Австро-Угорщини румунські війська, незважаючи на проголошення входження Буковини до складу єдиної Української держави та масові протести місцевого населення, 12 листопада 1918 р. окупували буковинські землі разом із Чернівцями. У січні 1919 р. на території захоплених Румунією Хотинського і Сороцького повітів вибухнуло народне повстання проти окупантів. Повстанці створили керівний орган — Хотинську Директорію — і за короткий час сформували повстанську армію (близько 30 тис. чол.). Директорія УНР допомогла повстанцям зброєю та військовим спорядженням, проте критичне становище на українсько-більшовицькому фронті не

дозволило уряду УНР надати військову допомогу Хотинській Директорії. У кінці січня 1919 р. румунське командування, підтягнувши значні сили, придушило повстання. Близько 4 тис. повстанців разом із 50 тис. біженців під натиском переважаючих сил ворога змушені були відступити за річку Дністер на Поділля.

Захопивши Бессарабію та Буковину, румунські війська у грудні 1918 р. вступили до Трансільванії, яка була також приєднана до Румунії. 1919 року румунські підрозділи брали участь у ліквідації комуністичного режиму в Угорщині.

Відповідно до Сен-Жерменського, Тріанонського та Нейського мирних договорів, за Румунією були закріплені Трансільванія, Банат, Південна Добруджа і Буковина. Паризький протокол, підписаний державами Антанти, визнав приналежність Бессарабії до Румунії[1]. У результаті цих набутків територія Румунії збільшилася більш, ніж удвічі, а населення — мало не втричі. Румунія стала багатонаціональною державою. Зокрема, з 18 млн. жителів 1,2 млн. становили українці. Але в економічному відношенні вона залишалася переважно аграрною, досить відсталою країною.

Українське населення не хотіло миритися з окупаційним режимом Бухареста, його соціальною і національною політикою. У вересні 1924 р. нове велике народне повстання охопило Ізмайльський і Аккерманський повіти на півдні Бессарабії (Татарбунарське повстання 1924 р.), яке жорстоко придушила румунська регулярна армія.

На загарбаних землях Буковини і Бессарабії румунські власті встановили жорстокий окупаційний режим. Бухарест форсовано проводив на цих українських землях політику примусової румунізації місцевого населення. Вже до 1927 р. було ліквідовано українське шкільництво, закрито культурно-просвітницькі заклади, періодичні видання, заборонялося вживати українську мову. Зазнавала переслідувань й українська церква.

У 1921-22 р. в Румунії ухвалено закони про аграрну реформу, згідно з якими частина поміщицьких земель за викуп передавалася селянам. У 1923 р. прийнято ліберальну конституцію, яка запроваджувала загальне виборче право (для чоловіків) і проголошувала демократичні свободи. У 1938 р. король Кароль II здійснив державний переворот. Встановивши свою диктатуру, він запровадив антидемократичну конституцію, яка значно звужувала права і свободи громадян, та розпустив парламент.

Друга світова війна (1939-1945 рр.). Після початку Другої світової війни зовнішньополітичне становище Румунії набагато ускладнилося. На ультимативну вимогу СРСР румунський уряд змушений був повернути до складу УРСР Бессарабію і Північну Буковину. За другим Віденським арбітражем до Угорщини відійшла Північна Трансільванія, а в серпні 1940 р. Болгарії передано Південну Добруджу.

У вересні 1940 р. на зміну королівській диктатурі у Румунії до влади прийшла орієнтована на Німеччину диктатура фашистського типу. Після проголошення королем сина Кароля II Міхая влада в країні фактично перейшла до рук генерала Іона Антонеску. В жовтні за погодженням з бухарестським урядом до Румунії були введені німецькі війська. У листопаді 1938 р. Румунія приєдналася до Країн Осі. Під час радянсько-німецької війни 1941-45 рр. режим Антонеску взяв участь у військових діях проти СРСР. За домовленістю з керівництвом Райху Румунії повернули Бессарабію й Північну Буковину, а також передали управління над українськими землями між Дністром і Південним Бугом, які були включені до складу Румунії як окремі провінції під назвами губернаторство Бессарабія, губернаторство Буковина та Трансільванія відповідно. На Буковині і в Бессарабії у 1943—44 рр. велася боротьба проти загарбників Буковинська Українська Самооборонна Армія, діяли підпілля ОУН, радянські партизанські загони та підпільні групи. Навесні 1944 р. радянська армія вступила на територію Румунії. 23.08.1944 р. в Бухаресті відбувся антидиктаторський переворот, підготовлений королівським двором, антинімецьки налаштованою верхівкою

армії та кількома антифашистськими партіями, включаючи Компартію (КПР). 24.8.1944 р. Румунія оголосила війну фашистській Німеччині. Новий румунський уряд 12.9.1944 р. підписав з державами антигітлерівської коаліції угоду про перемир'я, згідно з якою СРСР повернув собі Бессарабію і Північну Буковину, а Румунії повернули Північну Трансильванію.

Після звільнення території Румунії у 1945 р. від гітлерівців фактична влада в країні опинилася в руках Союзної контрольної комісії (СКК), створеної для нагляду за виконанням Румунією умов перемир'я. СКК, яку очолювали радянські представники та радянські військові, надали всіляку підтримку Компартії, поступово просуваючи її до влади. Під їхнім тиском у березні 1945 р. король змушений був призначити новий уряд, в якому комуністи та їхні прихильники посіли головні пости. Навесні 1945 р. проведено земельну реформу: експропрійовано великі землеволодіння й поділено їх між сільськогосподарськими робітниками та малоземельними селянами.

У листопаді 1946 р. відбулися сфальсифіковані комуністами парламентські вибори, на яких перемогу здобула Компартія та її союзники. У 1947 р. підписано мирний договір з Румунією, згідно з яким контингент радянських військ залишався в Румунії до 1958 р. У сприятливих умовах комуністичний режим посилив політичні переслідування, опозиційні партії були розпущені, окремих їх керівників засуджено до тривалих термінів ув'язнення. У кінці грудня 1947 р. короля Міхая I примусили зректися престолу й емігрувати, а Румунію проголосили «народною республікою». У 1948 р. в країні було остаточно встановлено залежний від СРСР тоталітарний комуністичний режим. Вся повнота влади в країні зосередилася у Компартії (в 1948-65 рр. Румунська робітничая партія) та її лідера Георгіу-Дежа і було проголошено курс на «соціалістичне будівництво». У 1948 р. прийнято першу, а вже в 1952 р. — другу конституцію Румунської Народної Республіки. Приватну власність експропрійовано, практично всю економіку одержавлено. У 1949 р. розпочато проведення примусової колективізації сільського господарства, яке завершилось на зламі 1950-60-х років. У країні шаленів політичний терор, який став причиною загибелі близько 700 тис. чоловік.

У 1965 р. керівником партії й держави став Ніколае Чаушеску, який спрямував усі зусилля на «вдосконалення» політичної системи тоталітарної держави й зміцнення своєї особистої влади[1]. У 1965 р. прийнято нову конституцію, в якій зафіксовано роль Компартії як «керівної сили суспільства». Держава стала називатися Соціалістична Республіка Румунія, було встановлено пост президента СРР, який теж посів Чаушеску. Економічний розвиток Румунії у 1950-70-х роках відзначався високими темпами, однак на зламі 1970-80-х років у народному господарстві виникли серйозні труднощі. Становище народу погіршувалось, це викликало дедалі більшу соціальну напруженість.

Початок революційних подій у державах Східної Європи, відомих як оксамитові революції, прискорили падіння комуністичного ладу і в Румунії. 15.12.1989 р. у м. Тімішоара, що на заході Румунії, відбулися багатотисячні антиурядові демонстрації, які жорстоко розігнали поліція та підрозділи служби безпеки. Через сутички між учасниками акцій протесту і силами безпеки сотні демонстрантів загинули. Через деякий час хвиля протестів проти існуючого режиму охопила всю країну. Після запеклих боїв між повсталим народом, на бік якого стали армійські підрозділи, і загонами політичної поліції 22.12.1989 р. революція перемогла. Комуністичного диктатора Н. Чаушеску було заарештовано і за вироком військового трибуналу розстріляно. Влада в країні перейшла до сформованого під час повстання Фронту Національного Порятунку (ФНП). Йон Ілієску, який очолив ФНП, був проголошений тимчасовим президентом країни. Компартія розпалась і перестала існувати, а ФНП оформився як лівоцентристська партія соціал-демократичної орієнтації.

У травні 1990 р. відбулися вільні вибори до нового, двопалатного парламенту та вибори президента країни. Главою держави було обрано І. Ілієску, за якого проголосувало 85 % виборців. ФНП, лідером якого був І. Ілієску, здобув у новому парламенті 233 місця, що становило 66,3 % від загальної кількості депутатських місць. У листопаді 1991 р. парламент країни прийняв нову конституцію, яка проголосила Румунію правовою, демократичною і соціальною державою. У вересні 1992 р. відбулися нові парламентські вибори, які суттєво не змінили розстановки політичних сил.

Пріоритетним напрямом зовнішньої політики Румунії після відновлення демократичного ладу стало прагнення увійти до європейських економічних та військово-політичних структур — Європейського Союзу і НАТО. Близькі відносини встановилися з Республікою Молдова. Після визнання Румунією незалежності України між обома державами встановлено дипломатичні відносини. Протягом 1991-96 р. Україною та Румунією було підписано ряд міждержавних та міжурядових угод. Обидві держави брали активну участь у процесі мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністров'ї. З 1993 р. парламентарії України та Румунією плідно співпрацюють у Парламентській Асамблеї Чорноморського економічного співробітництва (ПАЧЕС), до якої входять представники країн Чорноморського басейну[1]. Разом з тим в українсько-румунських взаємовідносинах існували певні суперечності щодо територіальних питань, які перешкоджали укладенню великомасштабного політичного договору між обома країнами. Румунська сторона наполягала на включенні до преамбули договору осуду сторонами пакту Молотова-Ріббентропа, заперечувала положення радянсько-румунського договору 1961 р., який встановлював між обома державами кордон по дельті Дунаю з включенням до території СРСР, а, отже до України остров Зміїний. Румунський уряд ставив під сумнів приналежність Північної Буковини та частини колишньої Бессарабії до України. Українська ж сторона зазначала, що однією з подібних проблем може бути й ставлення сторін до окупації Румунією частини українських земель в 1918 р. та до секретного договору між Антонеску і Гітлером щодо поділу України під час Другої світової війни.

Враховуючи зацікавленість Румунії до вступу в європейські структури (а однією з обов'язкових умов приєднання до них є відсутність у країн-кандидатів будь-яких територіальних та інших, претензій до якихось держав), румунська сторона в остаточному підсумку зняла свої застереження щодо України. Це уможливило підписання в червні 1997 р. у Констанці президентами України і Румунії Л. Кучмою та Е. Константінеску Договору про дружбу, добросусідство та партнерство між обома державами. У ньому підтверджено існуючу лінію державного кордону та проголошено принципи його недоторканності в майбутньому. У договорі засуджено «акти тоталітарних і військово-диктаторських режимів».

Після виборів у 1996 р. президентом став Еміль Константінеску, а у 2004 — Траян Бесеску.

Румунія вступила до НАТО у 2004р. 1 січня 2007 вона стала членом Європейського Союзу (ЄС).

Спроби реформування аграрного сектора економіки. Однією з особливостей Румунії з точки зору вирішення селянського питання і аграрної реформи є великі регіональні відмінності, зокрема, у власності на землю, природних умовах і правовому регулюванні. Актуальність цих регіональних відмінностей стосується реформування феодальних відносин у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях, а також посткомуністичної політики реституції (відшкодування) в 1990-х роках[2].

Основною причиною такого стану була Османська окупація двох з трьох румунських князівств: Принци Молдавії та Валахії були васалами султана в Константинополі до 1878 року, а Трансильванія входила до складу імперії Габсбургів, що вплинуло на загальний

процес модернізації цих земель. Молдавія і Валахія залишалися автономними під османським пануванням, тому земля залишалася під контролем рідної для них аристократії(боярства), які зберегли свої маєтки і політичну владу. Платежі і послуги, а також більша частина державних податків важким тягарем лягла на помісне дворянство і селян (кріпаків), тому що бояри були звільнені від сплати податку.

Руйнівна російсько-турецька війна у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях загострила обтяження цієї воістину феодальної системи і, на початку вісімнадцятого століття, кріпосні почали тікати в Трансильванію та на українські землі за ріку Дністер. Через це, правителі Молдавії та Валахії ввели податкові реформи, спрямовані на обмеження фіскальної експлуатації селянства, і навіть втручалися в делікатне питання відносин між боярином і кріпаком щодо землі. 1746 -1749 роки можна вважати кінцем особистого рабства. Вільні селяни і холопи тепер працювали на землі, що належать боярину на договірній основі, здійснювали платежі за користування землею. Для бояр, проте, обов'язкова неоплачувана робота феодала складала цілих чотири робочих дні на тиждень для всієї селянської родини.

Володіння маєтків було, передусім все питанням про статус: методи управління земельних ресурсів були спрямовані на максимальну експлуатацію селян, а не збільшення прибутку через модернізацію виробництва. На відміну від своїх колег у Трансильванії, молдавські та Волооські великі землевласники не мали стимулу і капіталу для такого підприємництва.

Але і румунські селяни в Трансильванії (більше 70% з яких кріпаки) були знекровлені високими платежами для держави, церкви і угорського дворянства[2]. У 1784 році повстання проти ненависної панщини було придушене. У наступному році кріпосне право було офіційно скасовано. Дозволялося селянам переміщатися, як вони хотіли, при виконанні своїх зобов'язань перед своїми феодалами. Загалом, горбистий Трансильванський район був сприятливішим для дрібних фермерів, ніж родючі чорноземні рівнини Молдавії та Валахії, на яких були переважно великі маєтки. Промисловий розвиток, торгівля і передача землі від консервативних дворян багатшим ринковим власникам стимулювала відносну модернізацію виробництва.

З огляду на звільнення селян в 1848 р. революцією в імперії Габсбургів і радикальне законодавство Російської імперії 1860-х років, яке звільнило селян від кріпацтва і дало їм землю, в 1864 році об'єднані князівства Молдавії та Валахії вирішили діяти[2]. Парламент прийняв закон, що давав селянам, які не були вже юридично прив'язані до нерухомості, але заборгували трудові внески, земельні ділянки у приватну власність для створення незалежного і процвітаючого класу дрібних власників. Селянин платив державі за ділянку і держава відшкодувала боярину, що втратив трудові внески і трудову працю. Але закон не виконав своєї головної мети, тому що більшість ділянок були занадто малі, щоб підтримувати сім'ю: селяни були змушені працювати на бояр, які продовжували контролювати загальні землі. Врешті-решт, закон був навіть контрпродуктивним.

Князівства стали незалежною румунською державою в 1878 році, але Румунія залишалася країною великих маєтків (з міцною традицією відкріпних поміщиків в Валахії) і депресивного селянства. Невеликі сімейні ферми залишилися в меншості в сільськогосподарському виробництві. Тому у 1907 році в цих румунських земельних районах відбулася чергова стихійна і загрозлива активізація селянства. Економічної модернізації сільськогосподарського виробництва, яке б вирішило аграрну проблему, не відбулося. Безбожно нерівномірний розподіл землі перетворив селянське питання в політичну порохову бочку.

Селянське повстання 1907 року і земельна реформа 1920 року. Через збільшення сільського населення в дев'ятнадцятому столітті сімейні ділянки ставали все меншими і

меншими. До кінця століття 85% селян або взагалі не мали землі або занадто мало, щоб прогодувати свою сім'ю. І навпаки, 5000 найбільших маєтків охоплювали більше половини ріллі[3]. Таким чином, більшість великих землевласників навряд чи були зацікавлені у модернізації та підвищенні продуктивності сільського господарства. Європейська аграрна криза (через імпорт американського зерна) загострила становище сільського населення. У 1907 році невдоволені селяни піднялися проти поміщиків. Після припинення повстання парламент почав обговорювати необхідність поділу великих маєтків заради сільського населення і національної економіки, тим самим готуючи ґрунт для практичних заходів, прийнятих після Першої світової війни.

Розподіл орних земель був непропорційний для Молдови та Валахії: більше 95% всіх господарств займали менше 40% орних земель, тоді як менше 1% ферм утримували більше половини землі, залишаючи дуже мало місця для потенційно конкурентоспроможних середніх підприємств (що складали лише 4% ферм і 9% землі), як показано в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість і розмір ферм в Румунії до Першої світової війни

розмір Farm	Частка орних земель	відсоток ферм
<5 га	2,9	77,2
5-10 га	37,1	18,2
10-50 га	8,8	3,7
50-100 га	2,1	0,3
> 100 га	48,9	0,5

Відразу після квітневих тез Леніна (1917 р.), румунський король пообіцяв перерозподілити землі для того, щоб тримати своїх солдатів із селян на війні[3]. Земельна реформа була мотивована необхідністю запобігти впливу комуністів на селян, а не прагненням до досягнення соціально-економічного прогресу. Найрадикальнішими у регіоні були земельні реформи 1918-1921 рр., коли землі великих землевласників були експропрійовані (компенсовані), а 6 млн. га (тобто третину орних земель) було передано 1,4 млн. селян, яким доводилося здійснювати платежі протягом 25 років або землі перетворювалися на спільні контрольовані пасовища і ліси[3]. Обсяг експропріації та правила компенсації відрізнялися в кожному регіоні. Вони були більш радикальними в Бесарабії (колишній російський регіон) і Трансільванії (колишній угорський регіон), де маєтки перебували в руках не румунів.

Проте колишні землевласники – тепер невеликі землевласники - не змогли змінити сільське господарство. Розкидані ділянки не були об'єднані, а інвестиції в машинобудування та кращі методи землеробства ніколи не робилися. Загалом, головними мотивами реформ була національно-будівельна або соціальна політика на шкоду економічному обґрунтуванню: перерозподіл землі полягав у вирішенні соціальної проблеми (зростання безземельного сільського перенаселення) через виселення угорської сільської еліти і створення лояльнішого класу румунських власників. Але це було лише тимчасовим недалеким вирішенням селянського питання і не охоплювало стратегію економічної модернізації того, як аграрний сектор, що поглинає 5-10% робочої сили, міг би нагодувати національне населення і внести свій внесок у торговий баланс країни.

Боротьба за політичну владу в розширеній румунській державі також відігравала значну роль у стратегії земельної реформи. За умов загального виборчого права молодші політичні лідери Національно-ліберальних і національних селян потребували класу дрібних власників як виборчого округу. У той же час вони мали розірвати політичну і економічну гегемонію

великих землевласників, об'єднаних у консервативну партію. Принаймні в цьому відношенні реформа пройшла успішно: консервативна партія великих землевласників втратила свій виборчий округ і свою політичну владу. Як відомо, румунські, російські (з Бесарабії) і угорські (з Трансильванії) великі землевласники протестували проти націоналізації своїх маєтків і - ще більш різкіше - проти перерозподілу землі для дрібних власників і безземельних селян. Кілька роздратованих дворян навіть зверталися до Ліги Націй, зображуючи селян як некомпетентних п'яниць, перетворюючих раніше процвітаючі ферми на руїни. Одночасно вони виставляли себе перед лицем краху, хоча існувало багато способів обмеження земельного наділу 50-ма гектарами: фруктові сади і лісове господарство, наприклад, залишилися без впливу експропріації під час реформ 1920 року.

У певному сенсі, бояри мали рацію: селяни виявилися недієздатними в модернізації сільськогосподарського виробництва. Розподіл невеликих ділянок землі для сільського населення виявився лише тимчасовим рішенням селянського питання. Без інвестицій в інфраструктуру і механізації, а також без класу сільськогосподарських підприємств середнього розміру, перерозподільча земельна реформа, можливо, допомогла правлячій Національно-ліберальній партії добитися підтримки сільського населення, але не в змозі була вирішити проблему економічної модернізації.

Таблиця 2

Кількість і розмір ферм в Румунії (1930)

розмір ферми	Частка орних земель	відсоток ферм
<5 га	35,8	75,0
5-50 га	45,4	22,6
50-100 га	8,4	2,0
> 100 га	10,8	0,4

Колективізація сільського господарства. Як і в інших центральних і східноєвропейських країнах, комуністичне правління в Румунії призвело до нової реструктуризації сільського господарства, при якій всі землевласники з наділами понад 50 гектарів були виселені, а їхні землі (по 5 га) розподілені між безземельними селянами. Лише чверть експропрійованої на цьому етапі землі залишалася в руках держави. На відміну від попередньої земельної реформи, закон про реформи від 23 березня 1945 р. залучив не тільки маєтки в Молдавії та Валахії, але і середні ферми в Трансильванії[4]. Проте ефективність цієї реформи була подібна до попередньої. Лише 6% ферм, що мали понад 10 га після перерозподілу (при стандартній ділянці 5 га), різко знизили продуктивність. Як і при проведенні земельної реформи у 1918-1920 рр., неекономічні міркування стояли на першому місці: розподіл дрібних ділянок мав на меті завоювання сільського населення новою комуністичною владою, з метою підготовки ґрунту для колективізації. П'ять гектарів землі недостатньо для прогодування селянської родини. У березні 1949 року ЦК Румунської комуністичної партії почав колективізацію сільського господарства[4]. Колишні королівські садиби, маєтки монастирів стали колгоспами, а деякі з найбільших дворянських садіб склали основу радгоспів. Тобто, державні господарства загалом мали кращі землі, краще обладнання і найбільші ділянки, тому сільськогосподарські робітники радгоспів жили краще, ніж їхні колеги в колгоспах. Будучи робітниками, а не селянами, працівники радгоспів не мали присадибних ділянок, а лише невеликі сади, отримували дохід, подібний до доходів робітників у промисловості.

Частка орних земель радгоспів досягла 30% у 1960-х роках, а в зернових рівнинах Валахії та Молдавії вона досягала 40% і більше. Ділянки дрібних землевласників були об'єднані в колгоспи, селянські об'єднання та кооперативи, які протягом двох років стали

домінуючою формою сільськогосподарського виробництва. Другий етап колективізації розпочався декретом № 115 (30 березня 1959 р.) «Про ліквідацію всіх залишків будь-якої форми людської експлуатації в сільському господарстві для досягнення безперервного підвищення матеріального і культурного рівня життя працюючого селянства і розвиток соціалістичного будівництва».

У 1962 році соціалістична перебудова румунського сільського господарства була оголошена завершеною.

Приватна власність на землю обмежувалася садовими ділянками, а також гірськими луками чи іншими недоступними регіонами, неприйнятними для колективного землеробства. Сад або сімейні ділянки були не тільки конституційним правом, але й тягарем: ділянки і худоба на них повинні були ретельно реєструватися. Мита в натуральній формі для держави, розраховані на цій основі, були встановлені настільки високо, що деякі селяни були змушені купувати додаткові продукти для їх виконання. Незважаючи на запровадження МТС, механізація ніколи не досягала рівня сучасного сільського господарства. Потім техніка МТС була передана колективам в обмін на зерно, тому що МТС гальмували поліпшення сільськогосподарського виробництва як кількісно, так якісно.

Таблиця 3

Зростання сільськогосподарського виробництва в колгоспах і радгоспах в Румунії (1960-1984 рр.)

період	радгоспи	колгоспи
1960-65	81%	19%
1965-70	29%	0%
1970-75	37%	35%
1975-80	13%	11%
1980-84	-1%	-4%

До кінця 1970-х років румунська економічна політика переважала імператив (обов'язковість) швидкої індустріалізації. Після війни сільськогосподарські працівники складали близько трьох чвертей працездатного населення, але лише в 1970-х роках індустріалізація почала поглинати надлишкову сільську працю у великих кількостях. Окрім Албанії, Румунія була останньою східноєвропейською країною, яка стала свідком феномену модернізації. За десять років зайнятість у сільській місцевості скоротилася з однієї половини до однієї третини робочої сили. Але через відсутність інвестицій в інфраструктуру, культуру, добрива і навчання, сільськогосподарському виробництву не вдалося задовольнити зростаючі потреби міського населення. Зазвичай, політичне керівництво намагалося усунути ці невідповідності більш суворим адміністративним контролем, централізацією регулювання цін і продуктів, а також потоком декретів, тобто тим самим методом, який зазнав невдачі в 1930-х роках. Центральне планування не тільки визначало виробничі показники, які необхідно виконати, але й визначити, коли починати посів або збирання врожаю.

Політика жорсткої економії 1980-х років, спрямована на погашення зовнішнього боргу, значною мірою покладалася на аграрний сектор: оскільки сільськогосподарська продукція складала найбільшу частину експорту в західні країни, пріоритет індустріалізації частково було переглянуто, а інвестиції в сільське господарство зросли. Проте у 1980 р. Румунія посіла лише 20 місце (з 23 європейських країн) у сільськогосподарському виробництві з гектара, незважаючи на об'єктивно хорошу якість ґрунту.

Управління побутовими ділянками було яскравим прикладом переваги комуністів в адміністративному контролі за матеріальними стимулами: розмір ділянок був встановлений на рівні 0,15 га на одного активного члена сім'ї, поголів'я тварин обмежувалося 1 коровою, 3

свинями та 13 вівцями[4]. Загалом, сімейні ділянки обіймали близько 8% орних земель. На додаток до 5% орних земель, що належали до неколективізованих господарств у високогірних районах, Румунія мала третій за величиною приватний сектор сільського господарства (після Югославії та Польщі). У середині 1980-х років обмеження на утримання тварин були замінені строго розрахунковими поставками державі. Метою залишалася максимізація централізованого контролю виробництва і все більш жорсткі обмеження на вільний ринок збуту сільськогосподарської продукції. Кооперативні працівники, проте, отримали половину свого доходу від своїх земельних ділянок, хоча їх загальний дохід від домоволодільних ділянок і кооперативних робіт був приблизно на 50% меншим, ніж зарплата працівників радгоспу. Як працівникам нижчої форми соціалістичного виробництва соціальних виплат та пенсій практично не було на відміну від працівників державного сектору.

Чаушеску і сільське господарство. На відміну від інших соціалістичних держав, Румунія пройшла ще один етап соціалістичної реструктуризації сільського господарства. Закон 1974 року став правовою основою для систематизації сільського господарства наприкінці 1980-х років. Планові агропромислові центри мали на меті зруйнувати традиційні соціально-економічні структури сіл і поліпшити політико-ідеологічний і управлінський контроль, а також досягти остаточного вирівнювання села і міста, промислового робітника і селянина. Підвищення ефективності сільського господарства та сільських структур було нереальним оскільки традиційно Румунія була країною безлічі дрібних і найменших сіл. Крім того, поліпшення інфраструктури села повинно було допомогти зробити надлишок робочої сили завдяки занепаду румунської промисловості, повернутися до сіл, звідки вона прийшла.

Після короткої фази реформ в 1982-1983 рр., для зупинення поглиблення аграрної кризи, партія повернулася до універсального засобу, більш централізованого контролю[5]. Відповідно, прагнення до автаркії в іноземному імпорті (для збереження іноземної валюти) поєднувалося з бюрократичною системою регіональної та місцевої самодостатності. Ця система привела до виробництва всіх продуктів у всіх регіонах, незалежно від ґрунтово-кліматичних умов і з неминучим зниженням продуктивності і врожайності. Обмеження ринкових та міжрегіональних відносин сприяло зростанню розпаду аграрної економіки у другій половині 1980-х років.

Таким чином, на практиці так звана друга аграрна революція, проголошена з'їздом партії 1979 року, перетворилася на економічну та соціальну катастрофу. У 1988 році партія розпочала руйнування сіл, які вважалися нерентабельними і передавала селянам нові житлові будинки в призначених агропромислових центрах. Але багатоквартирні будинки не лише не мали навіть найосновніших санітарних приміщень, але не мали і ділянок під садівництво, які селяни раніше використовували для годування своєї сім'ї. Для реалізації своєї програми жорсткої економії, більша частина сільськогосподарського врожаю експортувалася для того, щоб погасити свої зовнішні борги, незважаючи на катастрофічну продовольчу ситуацію в своїй країні. Чаушеску вирішив придбати державне приватне виробництво селян. У 1986 році уряд офіційно оголосив, що всі садові та інші ділянки, що не належать колективу, господарства (насамперед у Трансильванії та Банаті) стають власністю Соціалістичної Республіки Румунія та румунського народу. Дії, спрямовані проти наявності приватної власності в сільському господарстві, як суперечливі соціалістичним ідеалам, ігнорували той факт, що ці приватні ферми були набагато продуктивнішими, ніж держава і колгоспи. Вони складали 4,5% усіх орних земель, 15,8% плодівих садів і 45% пасовищ, мали понад 15% румунських овець і корів і виробляли чверть плодоовочевої продукції. Тобто, замість поліпшення якості сільського поголів'я та підвищення продуктивності, кампанія Чаушеску посилювала продовольчу кризу в країні і спровокувала протести і пасивний опір.

Таблиця 4

Кількість жителів на селі в Румунії (1988)

Кількість жителів	Кількість сіл	Відсоток усіх сіл
1-500	5,673	44%
501-1,000	3,465	26,9%
1,001-2,000	2,409	18,7%
2,001-4,000	1,041	8,1%
> 4000	303	2,3%
загальний	12.891	100%
Середнє число жителів	+997	

Протести у вищих ешелонах партії на чолі з високопоставленими комуністами найстарішого покоління поділяли віру Чаушеску в соціалістичне перетворення природи і людства, але ненавиділи його за неповагу до румунських національних традицій і сільської культури. Протести призвели до пом'якшення та уповільнення системи систематизації до кінця 1988 року. Зрештою, це була одна з головних причин появи «Листів шести», опублікованих 10 березня 1989 року, як знак протесту керівництва комуністичної партії Румунії проти правління Чаушеску. Міжнародні протести також засудили руйнування сільської культури і архітектури Румунії. Оскільки приватні ферми, орієнтовані на кампанію Чаушеску, були зосереджені в тих самих частинах країни, що й угорська та німецька меншини, то підозри виникли ще з приводу етнічних мотивів, що лежать в основі ідеологічно та економічно мотивованої кампанії. Революція в грудні 1989 року, зупинила другу коротку революцію в сільському господарстві і відкрила нову главу в нескінченній історії земельної реформи в Румунії [6].

Посткомуністична земельна реформа. Незважаючи на ідеологічно керований процес примусової індустріалізації, Румунія залишилася в значній мірі аграрною державою. У 1989 році дві третини її території були землями сільського господарства; у 1985 році 29% робітників були ще селянами (в 1930 році їх було 77%)[7]. У 1980-х роках сільське господарство виробляло до 20% ВВП. Серія (в основному адміністративних) реформ не спромоглася підвищити його продуктивність і селянські доходи, зупинити занепад. Крім того, експорт сільськогосподарської продукції був використаний для придбання твердої валюти, купівлі машин і технологій для промисловості Румунії. Тобто, наслідки насильницької індустріалізації та відносно нехтування сільським господарством було і є однією з складових спадщини в Румунії. Подібно до більш помірних реформ міжвоєнного періоду, комуністична аграрна політика не змогла вирішити дилеми модернізації сільських районів. Більше того, в деяких регіонах, особливо в Трансільванії аграрна політика була пов'язана з проблемами меншин і планування на селі.

Загалом посткомуністичний процес вирішення земельних питань створив нові проблеми, зокрема макроекономічні та управління фермерськими господарствами.

Відразу після революції у грудні 1989 року Фронт національного спасіння (ФНС) запровадив реформування аграрного сектора[8]. Приватні ділянки членів колгоспів збільшилися з 0,15 до 0,5 га. Зросли можливості для інших громадян орендувати земельні ділянки. Наслідком цього стала своєрідна спонтанна приватизація в регіонах, де приватне господарство обіцяло хороші прибутки. У Молдавії та Валахії, де виробництво залежало від використання державної техніки та обладнання, колективне господарювання переважало, натомість, навколо міст і в гірських регіонах (у Трансільванії) колективне землеробство фактично закінчилося. Розподіл землі та тваринництва в Трансільванії іноді базувався на старих правах власності (реституційні вимоги), деколи на роботі в колективі, яка могла

тривати роками. Тобто, тенденція полягала в поверненні до довоєнних структур: приватного землеробства в Трансільванії, великих маєтків на Молдавській і Валахіївській рівнинах.

Перші попередні зміни земельного законодавства від лютого 1991 року виявили мотиви і обмеження Фронту національного порятунку на чолі з колишньою комуністичною номенклатурою при реалізації сільськогосподарської продукції за заздалегідь узгодженими цінами. Колективним господарствам було дозволено орендувати земельні ділянки площею не більше 5 га для окремих членів колективу, але використання оплачуваної праці на цих ділянках було заборонено. Тобто режим ФНС показав небажання відмовлятися від державного контролю над сільським господарством, неприйняття реального комерційного сільськогосподарського підприємства, а також надавав перевагу малим натуральним господарствам (5 гектарів теж були нормою в 1920 році). Через страх створення нової великої власності на землю або спекуляцій на новоствореному ринку землі новий уряд відклав прийняття рішень у цій важливій політичній сфері більше, ніж на рік. Отже, уряд залишив вікно більших можливостей для спонтанної приватизації в колективних господарствах, ніж у державних.

Закон від лютого 1991 року, в його основних принципах - пріоритет реституції за приватизацію продажів землі та переваги для малого фермерського господарства - які були встановлені консенсусом між урядом FNS і опозиційними партіями на чолі з Національною християнсько-демократичною селянською партією, регулював реституцію землі[9]. Опозиційна партія наполягала на відновленні, через реституцію, свого традиційного округу серед дрібних власників; FNS перешкодила появі політично і економічно потужного сільського середнього класу, наполягаючи на межі 10 га. Межа для купівлі землі, проте, встановлювалася на рівні 100 гектарів, як запрошення до старої номенклатури, яка мала зв'язки і ресурси, щоб перекупити повернутих фермерів.

Закон передбачав повернення до статусу *quo ante* (положення, що існувало перед початком війни) 1949 року: таким чином, колгоспи були розпущені, а земля повернута колишнім власникам або їх спадкоємцям, але державні господарства, створені на основі закону 1945 року, залишалися недоторканими, щоб забезпечити резервування для міст у перехідний період до тих пір, поки приватні ферми не зможуть взяти на себе контроль[9]. Межа реституції встановлювалася на рівні 10 га, щоб дати змову тим селянам, які були безземельними, коли вони приєдналися (або були змушені приєднатися) до колгоспу. Враховуючи ситуацію в сільській місцевості у 1949 році діяла норма реституції, але ігнорувався той факт, що багато колишніх землевласників померли, переїхали до міста або емігрували. Питання про те, як їхні спадкоємці повинні розділити позов про реституцію між собою, не регулювалося і це могло викликати конфлікти між членами сім'ї. Пріоритет реституції спричинив з'яву претензій тих, хто жив і працював на землі, тому також був нескінченним джерелом конфлікту.

Крім цього, закон також мав багато інших недоліків. Радгоспи, з одного боку, звільнялися від приватизації, а їх перехід до нових форм господарювання протікав набагато повільніше, держава вирішила зберегти їх як єдині виробничі підрозділи, хоча вони, зазвичай, були надто великі[9]. Фактично радгоспи були перетворені на товариства з обмеженою відповідальністю, а не приватизовані. Більше того, приватизація орних земель не була пов'язана з приватизацією машин і обладнання, необхідних для ефективної та прибуткової роботи на землі. МТС були перетворені на компанії, які, зазвичай, мали місцеву монополію на сільськогосподарську техніку і могли диктувати умови праці та ціни. Аналогічним чином, підприємства, що передували фермам в сільськогосподарському виробничому ланцюжку, залишилися FNS, як опозиційна партія, в 1996 році виступав проти проекту закону, що дозволяв іноземцям купувати землю, а пропонував державну власність на землю, що

перешкоджала справжній маркетизації сільського господарства. Відсутність узгодженості та координації у процесах реституції та перерозподілу землі значною мірою пояснюється тим, що відповідальність за виконання цих правил була надана муніципальним функціонерам.

Незважаючи на свій природний сільськогосподарський потенціал і скорочення експорту, сучасна Румунія все ще не може задовольнити попит на продукти харчування на внутрішньому ринку[2]. Реформи ринкової економіки та приватизаційна політика впроваджувалися невпевнено і без стратегічної концепції. Більшість фермерів практикують натуральне сільське господарство. Кожен четвертий фермер – пенсіонер. Лише меншість землевласників взагалі використовує будь-яку техніку. Румунія входить до числа європейських країн з найнижчою продуктивністю сільського господарства. Румунія переважає навіть Польщу за кількістю неконсолідованих ділянок в кожному господарстві і найменшим середнім розміром ферми.

Питання справедливості та легітимності в реприватизації сільськогосподарської власності посилювалося етнічним виміром комуністичної колективізації та систематизацією сільського господарства Чаушеску. Окрім привласнення всіх маєтків зплощею землі понад 50 гектарів, аграрний закон 1945 р. передбачав також повне виселення співробітників (зокрема, німецької меншини) і тих, хто зрадив Румунію, живучи у ворожій державі (зокрема угорці, які жили під час війни в окупованій Угорщиною Трансільванії) [9]. Отже, великі маєтки мали лише 10% землі, яка була експропрійована. Більшість виселень мали місце в угорській або німецькій частині країни. Виникало також питання, чому угорські села були основними жертвами систематизації кампанії Чаушеску в 1980-х роках. Тому, як румуни, так і угорці спостерігали за посткомуністичним законом про земельну реформу та його реалізацією з найбільшою підозрою.

Через ці різноманітні суперечки щодо прав власності, які часто ставали судовими справами, реприватизація та консолідація прав власності були особливо повільними в Румунії. До кінця 1992 року попередні права власності на 90% земель, що підлягали реприватизації, були розподілені, але остаточне втілення прав власності було досягнуто лише у 5% випадків. У вересні 1993 року в інтерв'ю бухарестському щоденнику «Меридіан» міністр сільського господарства Георге Анточі визнав, що виконання закону про земельну реформу 1991 року відстає [10]. Він заявив, що до цього часу було видано лише 420 тисяч сертифікатів на землю, а ще п'ять мільйонів румунських громадян все ще чекають отримання права власності. До 1996 року процес реституції почав наближатися до завершення. Реституцією було охоплено 64% майнових прав. Приватні ферми володіли тоді 70% орних земель і 86,5% сільськогосподарського виробництва. Це прискорення було частково зумовлене законом про реєстрацію земельних реєстрів у липні 1996 року, який створив надійний і сучасний земельний реєстр для всієї Румунії [11].

Непослідовні правила реституції та затяжні судові процедури завдали особливої шкоди розвитку аграрного сектора в Трансільванії, регіоні з найкращим потенціалом для комерційного сільськогосподарського виробництва експортної продукції. До тих пір, поки права власності не будуть врегульовані, інвестиції, які дуже потрібні, йдуть повільно, а тому, більшість господарств не мають гарантованого оптимістичного майбутнього та механізації для покращення виробництва. Тут дефіцит землі та триваліша традиція застосування приватної власності на землю (починаючи з дев'ятнадцятого століття, а не до земельної реформи 1918-1921 років, як у Валахії та Молдові) збільшила кількість судових справ. Рішення про реституцію і остаточні рішення в суді були надзвичайно складними, оскільки земельний реєстр був введений лише у 1950-х роках, а тому окремі спогади про межі землі предків і випадково збережені документи, що підтверджували право власності, були конкурентними. Тобто, склалася ситуація, за якої земля стала тим, що американська

антрополог Кетрін Вердері назвала «еластичним товаром». Очевидно, що більшість колишніх власників мали ласий погляд на власні претензії на землю. Зокрема, в окрузі Тіргу-Муреш було створено слідчу комісію наприкінці 1998 року, яка встановила що вимоги реституції могли перевищувати наявні орні землі на 20 000 гектарів!

Висновок. Особлива еластичність вирішення земельної проблеми в Трансільванії вказує на відповідну загальну проблему трансформації сільського господарства в Румунії, у якій не відбулося загального перетворення прав власності на землю від публічного до приватного, а результат деколективізації був складним набором форм власності. Перехрещуються претензії та права на землю декількох осіб, які претендують на право власності на один і той самий об'єкт (внаслідок еластичності землі) або кілька суб'єктів можуть мати часткову власність на один і той же об'єкт через відсутність консолідованих і прозорих правил. Права власності обмежувалися також державним втручанням, зокрема, заборонаю залишити землю некультивованою або змінити її використання з виноградників на пасовище, а також обмеженням можливості купівлі та продажу землі. Загалом держава володіла найбільш інклюзивними правами на землекористування та розпорядження.

З економічної точки зору, пріоритет історичних і соціальних мотивів і партійної політики щодо мікроекономічних міркувань призвів до множення кількості малих, найменших і додаткових ферм (більше половини фермерських господарств мали землі менше 2 гектарів), які виробляють продукції, достатньої лише для годування сім'ї фермера або, в кращому випадку, продавати кілька місцевих продуктів на місцевому ринку. До того ж, продуктивність праці та врожай з гектара знизилися через відсутність механізації та інвестицій, тоді як частка сільського господарства у загальній чисельності населення зросла після 1989 року з 28% до 39% (у 1995 році). Тобто, більше третини працівників виробляли менше чверті ВВП. Структурно та з точки зору якості продукції, Румунія ще не є конкурентоспроможною на міжнародному ринку. Ця тенденція була посилена початковою недостатньою прозорістю, імпульсивністю та непослідовністю у впровадженні правового регулювання, що зробило сільське господарство непривабливим для довгострокових інвестиційних та виробничих стратегій.

Загалом, перевага суворого державного контролю над сільськогосподарським виробництвом і правами на сільськогосподарську власність було загальною характеристикою різних румунських режимів упродовж усього двадцятого століття, що змушувало політичних лідерів вибирати короткострокові рішення соціальних селянських питань, нехтуючи питаннями економічної і технічної модернізації сільськогосподарського виробництва.

Список використаної літератури

1. Історія Румунії [Електронний ресурс] – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Історія_Румунії
2. Земельна реформа [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://agropolit.com/spetsproekty/272-zemelna-reforma-novih-krayin-chleniv-yes--dosvid-rumuniyi>
3. Hunya, Gábor (1990): "Privatwirtschaft und Privatisierung in "Rumänien" in: *Südost-europa*, 39, Nos. 11-12, pp. 643-657.
4. Sebest, Denes (1921): *Die Agrarpolitik Neu-Rumäniens in Siebenburgen*, Budapest.
5. Montias, John (1967): *Economic Development in Communist Romania*, Cambridge Mass.
6. Sandru, Dimitru (1975): *Reforma agrara din 1921 in Romania*, București.
7. Moldoveanu, Milica and Iliescu, Crișan (1979): "Les transformations agraires dans les pays socialistes du Sud-Est européen pendant les années 1944-1948" in: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Vol. 17 No. 3, pp.475-495.
8. Turnock, David (1986): *The Romanian Economy in the Twentieth Century*, London.
9. Roberts, Henry L (1991): *Romania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven.

10. Verdery, Katherine (1994): "The elasticity of land: Problems of property restitution in Transylvania", in: *Slavic Review*, Vol. 53 No. 4, pp. 1071-1109.
11. Sterbling, Anton (1997): *Kontinuität und Wandel in Rumänien und Südosteuropa. Historisch-soziologische Analysen*, München.

References:

1. Istoriiia Rumunii [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: uk.wikipedia.org/wiki/Istoriiia_Rumunii
2. Zemelna reforma [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://agropolit.com/spetsproekty/272-zemelna-reforma-novih-krayin-chleniv-yes--dosvid-rumuniyi>
3. Hunya, Gábor (1990): "Privatwirtschaft und Privatisierung in "Rumänien" in: *Südosteuropa*, 39, Nos. 11-12, pp. 643-657.
4. Sebess, Denes (1921): *Die Agrarpolitik Neu-Rumäniens in Siebenburgen*, Budapest.
5. Montias, John (1967): *Economic Development in Communist Romania*, Cambridge Mass.
6. Sandru, Dimitru (1975): *Reforma agrara din 1921 in Romania*, București.
7. Moldoveanu, Milica and Iliescu, Crișan (1979): "Les transformations agraires dans les pays socialistes du Sud-Est européen pendant les années 1944-1948" in: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Vol. 17 No. 3, pp.475-495.
8. Turnock, David (1986): *The Romanian Economy in the Twentieth Century*, London.
9. Roberts, Henry L (1991): *Romania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven.
10. Verdery, Katherine (1994): "The elasticity of land: Problems of property restitution in Transylvania", in: *Slavic Review*, Vol. 53 No. 4, pp. 1071-1109.
11. Sterbling, Anton (1997): *Kontinuität und Wandel in Rumänien und Südosteuropa. Historisch-soziologische Analysen*, München.